

Dvojsečnost americké tradice

Seymour M. Lipset: American Exceptionalism: A Double-Edged Sword (Dvojsečná výjimečnost Ameriky). W. W. Norton & Co., New York 1996, 352 stran, ISBN 0-393-03725-8.

Nestor amerických sociologů a politologů Seymour Martin Lipset (* 1922) se ve své práci zamýšlí nad americkou tradicí a hodnotami, které jsou v mnohém tak odlišné od evropských. Lipset působil na mnoha čelných amerických univerzitách a ve výzkumných ústavech (mj. na Kolumbijské univerzitě, v Berkeley, na Harvardově univerzitě a v Hooverově institutu; v roce 1996 pak přednášel v Praze, mj. v Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy). Je autorem významných knih *Social Mobility in Industrial Society* (spoluautorem byl Reinhard Bendix) a *Political Man: The Social Bases of Politics*. Ve svých analýzách vychází ze sociologické komparace hlavních průmyslových zemí.

Jak naznačuje již sám název knihy – *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword* –, Lipset si dobře uvědomuje dvojsečnost americké výjimečnosti, ví, že má vedle pozitivních i mnohé negativní aspekty. Základem jeho úvah je občas opomíjená, avšak velmi významná skutečnost, že americká společnost je ze srovnatelných jediná, která za sebou nemá feudální minulost, která – jinými slovy řečeno – není „postfeudální“. Tento historický fakt měl a má dalekosáhlé důsledky. Zatímco evropské společnosti respektují třídní rozdělení a stát jako takový, ve Spojených státech, které se zrodily v revoluci, se nevytvořily rigidní třídní přehradu, přinejmenším nikoli ve vědomí značné části obyvatelstva.

Autor svou knihu rozdělil na tři části. V první z nich se zabývá americkou ideologií a politikou, vztahem hospodářství, náboženství a sociálního zabezpečení a úlohou socialismu v USA (zajímavou podkapitolu věnuje srovnání USA s Kanadou). Ve druhé části přináší srovnání hodnotových systémů černých a bílých Američanů, analyzuje postavení amerických Židů a sleduje peripetie vývoje amerických intelektuálů. Ve třetí (závěrečné) části srovnává „americkou výjimečnost“ s „japonskou jedinečností“. V Dodatku pak cituje ze srovnávacího sociologického průzkumu postojů manažerů ze šesti zemí (USA, Kanady, Velké Británie, Německa, Francie a Japonska), které v roce 1993 zveřejnili Charles Hampden-Turner a Alfons Trompenaars.¹

Tato recenze se nemůže podrobně zabývat autorovými rozbory konkrétních etnických či sociálních skupin. Soustředím se spíše na jeho analýzu některých faktorů, které jsou pro americkou společnost určující – na americkou ideologii, na příčiny neúspěchu amerického socialismu a na typ americké religiozity, který má své politické (i mezinárodněpolitické) důsledky. Zastavím se rovněž u postavení Afroameričanů.

Hned v úvodu své práce Lipset konstatuje, že Spojené státy jsou zemí, která je organizována kolem ideologie. Součástí americké ideologie je soubor dogmat, podle nichž dobrá společnost je liberální a antietatistická, ba – řečeno slovy H. G. Wellse – protistátní. Amerikanismus je jedním z -ismů, podobně jako komunismus, fašismus či liberalismus. Významu ideologie pro americkou společnost si povšiml již G. K. Chesterton, jenž prohlásil: „Amerika je jedinou zemí světa, která je založena na krédu.“ Hlubokou jínakost Ameriky si uvědomovali i jiní pozorovatelé, jako byl např. Edmund Burke, Alexis de Tocqueville, J. Hector St. John Crèvecoeur, H. G. Wells a Winston Churchill.

V ideologicky – i když zdaleka nikoli vždy fakticky – rovnostářském americkém systému tradičně převládá důraz na meritokracii, na hodnocení jednotlivce podle zásluh a výkonu. V mnoha oblastech americké společnosti (především v hospodářské sféře a ve vysokém školství) se tak vytvořila neobyčejně tvrdá konkurence. Zatímco v mnoha evropských zemích místní tradici aristokracie a církev pohlížejí na hospodářský materialismus jako na cosi vulgárního až nemorálního, ve Spojených státech se v důsledku jejich puritánské tradice považuje

je za mravně přiměřenou tvrdá práce a hospodářská tížadostivost. I přes hospodářský vzestup mnoha evropských a východoasijských zemí mají USA stále nejvyšší reálný důchod na jednoho obyvatele, vytvářejí nejvíce pracovních míst a mají nejvyšší produktivitu práce.

V tabulce srovnávající hospodářskou výkonnost USA, Japonska a Německa cituje Lipset údaje z výzkumu profesora Newyorské univerzity Edwarda N. Wolffa, který porovnal produktivitu práce v devatenácti hlavních odvětvích.² Pouze v pěti z nich se USA nedostaly na první místo. Celkově vytváří jeden pracovník v USA ročně hodnotu zboží ve výši 56 300 \$, v Japonsku ve výši 38 800 \$ a v Německu ve výši 39 900 \$.

V období 1973–1987 vzniklo v USA na 30 milionů nových pracovních příležitostí, zatímco jejich počet v západní Evropě mírně poklesl a v Japonsku (a v Austrálii) se jen o málo zvýšil. Oproti argumentaci levicově liberálního profesora Harvardovy univerzity a pozdějšího ministra Clintonovy administrativy Roberta B. Reicha³ uvádí Lipset údaje Úřadu pro pracovní statistiku, které dokazují, že u třetí čtvrtin nových pracovních míst – včetně těch, jež vznikla v terciárním sektoru – jde o zaměstnání s vysokou mzdou.

Americká religiozita

Mimořádný je i charakter americké religiozity. Lipset – poněkud diskutabilně – tvrdí, že veškeré americké náboženské instituce, včetně americké katolické církve a tradičně zaměřených protestantských denominací, jsou sektami. Sekty pak definuje jako náboženská sdružení, která nemají povahu státní církve. V důsledku naprosté odluky církve a státu jsou veškeré náboženské organizace neetatistické, jsou dobrovolnými sdruženími, do jejichž věrouky stát nijak nezasahuje. Již dávno před Maxem Weberem nazval Edmund Burke Američany „protestanty protestantismu“, „disidenty disentu“, kteří jsou přímo předurčení k moralismu a k individualismu. Z dobrovolnosti náboženského sdružování se v Americe vytvořila výrazná tradice dobrovolných asociací, která učinila velký dojem na Tocquevilla, Webera, Gramsciho a další zahraniční pozorovatele. I současné sociologické průzkumy prokázaly, že Spojené státy mají velmi vysokou osobní religiozitu, již se v Evropě přibližuje jen Irsko a Polsko. Ve srovnávacím výzkumu Gallupova ústavu odpovědělo 94 % Američanů, že věří v Boha (70 % Britů a 67 % západních Němců), 43 % Američanů se účastní každý týden bohoslužeb (14 % Britů a 21 % západních Němců).

Náboženský aktivismus spojený s moralismem má i své politické důsledky. Pro americkou politiku je charakteristický moralistický absolutismus, jenž v politickém životě spatřuje zápas mezi Dobrem a Zlem, mezi Bohem a Ďáblem. Důraz na individuální morálku velmi posiluje protiválečná hnutí, která se stavěla nejen proti válce ve Vietnamu, nýbrž třeba i proti válce s Velkou Británií v roce 1812, kdy bylo v sázce samotné přežití USA. Do tohoto kontextu patří i Reaganův výrok o Sovětském svazu jako o „říši zla“. Spojené státy vedly své války jako moralistické křížové výpravy – v roce 1812 proti britskému monarchismu, ve válce s Mexikem proti katolickým pověrám, v občanské válce proti otrokářství, za druhé světové války a v Koreji proti expanzi totalitarismu.

Moralismus vedl Ameriku k požadavku bezpodmínečné kapitulace nepřítelů a k dlouholeté neochotě navázat diplomatické styky s revolučními mocnostmi (např. se Sovětským svazem a později s ČLR). Aby se Spojené státy mohly za druhé světové války spojit se Sovětským svazem, musely si vytvořit chimérickou představu Stalina jako dobromyslného „strýčka Joe“, zatímco Churchill takovéto iluze nikdy nepotřeboval. V rozhlasovém projevu proneseném po vpádu Němců do SSSR prohlásil, že proti nacistům je ochoten uzavřít pakt třeba se Satanem.

Moralismus je významným aspektem i vnitropolitických zápasů. Američtí konzervativci i liberálové projevují sklon označovat své protivníky za nemorální. Nikoli náhodou se jeden z hlavních vnitropolitických sporů v USA točí kolem etického problému – přerušení těhotenství. Tábor konzervativních „stoupenců života“ (pro-life) se v tomto zápase střetává s liberálními „stoupenci volby“ (pro-choice).

Slabost amerického socialismu

Absenci významného socialistického hnutí Lipset považuje za jednu z hlavních charakteristik americké společnosti. Příčiny tohoto jevu studovalo mnoho akademických autorů (např. Werner Sombart) a přemýšlel o něm i samotný Friedrich Engels, který spatřoval příčinu „politické zaostalosti americké dělnické třídy“ v absenci feudální minulosti a v neexistenci rigidního systému společenského postavení. Vnímaná možnost vzestupné mobility – často označovaná nálepkou „americký sen“ – způsobila, že socialistické hnutí zůstalo v USA téměř bezvýznamné. (Největšího, i když omezeného volebního úspěchu dosáhla Socialistická strana Ameriky v roce 1920, kdy pro jejího prezidentského kandidáta Eugene Debs hlasovalo něco přes 900 tisíc voličů, tj. 3,4 % odevzdaných hlasů.) I přes svízelnou situaci za světové hospodářské krize americká společnost zůstala věrná liberálnímu systému a většina lidí se nepřiklonila ani k levicovým, ani k pravicovým populistům.

Za hlavní *sociální příčiny neúspěchu socialismu v USA* Lipset považuje:

1) Amerika je novou společností. Schází v ní feudální tradice třídních vztahů, které by umožňovaly rozdělení politických táborů podle třídních hledisek.

2) Amerikanismus a liberální tradice se staly ideologickou „náhražkou“ socialismu. Američané pohlížejí na svou společnost jako na rovnostářskou a demokratickou. Ke splnění cílů není zapotřebí drastických změn.

3) Americký hodnotový systém zdůrazňuje individualismus a antietatismus, hodnoty odvozené z protestantské sektářské minulosti a z revolučních hodnot, které působí proti příliš kolektivistickému státu i proti přebujení systému sociálního zabezpečení.

4) Stálý růst životní úrovně.

5) Určitý pokles v relativním příjmovém postavení nejchudší pětiny obyvatelstva zasahuje především okrajové skupiny, jako jsou svobodné matky, ilegální přistěhovalci a části některých menšin. Tyto skupiny jsou politicky izolovány a vykazují nižší účast ve volbách.

6) Vzestupná sociální mobilita.

7) Geografická mobilita značně ztěžuje vytvoření třídního vědomí a solidarity.

8) Etnická a rasová různorodost znemožňuje vznik jednotné, třídně založené politiky.

Jaké jsou *politické příčiny slabosti amerického socialismu?* Lipset uvádí čtyři:

1) Masy ve Spojených státech dostaly volební právo dříve, než se vůbec vytvořila třídní hnutí, která by se v boji za volební právo mohla profilovat.

2) Ústavní a volební systém, jenž vede k převaze dvou stran – demokratické a republikánské (přičemž každá je de facto koalici mnoha různých skupin). V takovémto prostředí je vznik skutečně silné třetí strany prakticky vyloučen. V tomto století se nepodařilo v prezidentských volbách zvítězit žádnému kandidátovi třetí strany (Roosevelt 1912, LaFollette 1924, Wallace 1968, Anderson 1980, Perot 1992). Každý z nich však získal mnohem více hlasů než kterýkoli socialistický – nejkuli komunistický – kandidát od roku 1900. To dokazuje, že neúspěch socialismu v Americe nelze přičítat volebnímu systému.

3) Pružnost systému dvou stran, které dokáží přebírat požadavky nespokojených skupin nebo na ně reagovat.

4) Represe. Kontinuitu radikálního protestu v minulosti přerušovaly represe namířené proti hnutím syndikalistů, socialistů a komunistů. Lipset však podotýká, že tyto represe byly v mnoha evropských zemích daleko tvrdší a že v některých zemích velké levicové strany či hnutí (např. sociální demokracie v Německu či revoluční hnutí v carském Rusku) značně zesílily právě v dobách ilegality.

Afroameričané

Lipset konstatuje, že se hodnotový systém černých Američanů značně liší od bělošské většiny. Upozorňuje, že černí Američané jsou ve zcela jiné situaci než kterákoli jiná rasová či etnická menšina ve Spojených státech. Pouze oni či jejich předci přišli do Ameriky ne-

dobrovolně. Od počátku jim bylo vnuceno nejnižší společenské postavení a byli vystaveni rasové diskriminaci. Fakticky i de jure byli definováni jako kasta, a proto je – stejně jako evropské dělníky – oslovovaly spíše skupinové než individuální hodnoty. Afroameričané tak byli po dlouhou dobu významnou výjimkou z amerického kréda, z ideologické koncepce americké výjimečnosti. Postoje Afroameričanů se velmi blížily tradičním postojům evropského dělnictva.

V posledních desetiletích se však i v jejich řadách začíná projevovat vzestupná mobilita a jejich postoje se postupně přibližují postojům bělochů. Zlepšení společenského postavení černých Američanů konstatoval např. Henry Louis Gates, vedoucí Katedry afroamerických studií na Harvardově univerzitě. Ekonom Peter Drucker v roce 1994 uvedl, že tři pětiny amerických černochů dosáhly příjmů odpovídajících střední třídě, zatímco před druhou světovou válkou to byla pouhá dvacetina. Mnohým z nich pomohla pozitivní akce,⁴ která je dnes kritizována i mnohými úspěšnými černochoy, ale která zřejmě splnila svůj účel – nastartovat (zvláště lepším vzděláním) proces vzestupné mobility.

Není náhodou, že se charakteristicky americké úsilí o rovnost šancí – oproti úsilí o rovnost výsledků – soustředilo na oblast školství. (Připomeňme, že poválečný zápas za občanská práva černochů, v němž bylo dosaženo jejich zrovnoprávnění, byl zahájen výrokiem Nejvyššího soudu USA v roce 1954, který nařídil desegregaci škol.)⁵ Zatímco vzdělání je cestou k individuálnímu vzestupu – uvažuje Lipset –, sociální zabezpečení vede k petrifikaci sociální segregace. I v této oblasti má Amerika jiné priority než většina západoevropských zemí. Zatímco všechny státy OECD věnují na sociální výdaje 25,4 % hrubého domácího produktu, USA pouze 20,8 %. Kromě toho USA věnují větší podíl těchto výdajů na školství (26,4 % oproti 22,7 %). Do školství investují 14,7 % všech veřejných výdajů, zatímco státy OECD pouze 11,8 %. Tyto rozdíly nejsou příliš velké, ale ve spojení s velkým důrazem na vzdělání (který vychází nejen z hodnot tradičního protestantismu, ale i ze silného vlivu židovské tradice) dnes studuje na vysoké škole 59 % Američanů ve věku od 20 do 24 let. (Stojí za zmínku, že u amerických Židů tento podíl dosahuje 85 %!) Evropské země vykazují asi poloviční podíl – Nizozemsko 33 %, Belgie 32 %, Španělsko 32 %, Francie, Německo a Japonsko 30 % a Rakousko 29 %.

Dvojsečnost amerických hodnot

Americká výjimečnost má i svůj rub – dlouhodobě rostoucí zločinnost a užívání drog, rozpad tradiční rodiny, sexuální promiskuita a přehnané „sudičství“. Obecně přítomný moralismus Američanů klade na vlastní společnost takové nároky, jakým nemůže dostát žádná společnost, tedy ani americká. Zklamání vyvolává pocity frustrace (v roce 1994 uvedly tři čtvrtiny Američanů, že jejich země je v mravním a duchovním úpadku; podobné výsledky však získali empiričtí sociologové i v předchozích generacích).

V jakém smyslu je amerikanismus dvojsečný? Na jedné straně podporuje silný pocit osobní odpovědnosti, nezávislou iniciativu a dobrovolnou práci pro komunitu, na druhé straně však vede k sobeckému chování, atomizaci společnosti a ignorování chudoby. Snad nejvýraznější z těchto stinných stránek je zločinnost, ve srovnání s jinými vyspělými státy téměř trojnásobná. Počet vražd a krádeží se v období 1960–1992 zhruba zdvojnásobil. Podíl násilných činů na celkové kriminalitě je desetiprocentní, stejný jako ve srovnatelných zemích.

Lipset uvádí řadu dalších závažných problémů americké společnosti, jako je izolovanost jedinců, pokles důvěry v politický systém (podobně jako u nás vychází z amerických průzkumů vždy nejhůře Kongres), rostoucí kritičnost k systému dvou stran, převaha soukromých a technizovaných forem trávení volného času nad autentickou mezilidskou komunikací. Lipsetovo hodnocení současného duchovního stavu americké společnosti však vcelku vyznívá méně dramaticky než v podání Zbigniewa Brzezinského v jeho díle *Bez kontroly*.

Lipsetova práce je další z dlouhé řady knih, které se zamýšlejí nad specifikou americké společnosti. Obsahuje cenné údaje ze srovnávacích sociologických výzkumů postojů v různých vyspělých zemích. Měl by se s ní blíže seznámit každý, kdo chce hlouběji pochopit americkou společnost a politický systém. V poznámkovém aparátu najde čtenář mnoho odkazů na další publikace a výzkumy.

Miloš Calda

---

¹ Viz Hampden-Turner, Ch., Trompenaars, A.: *The Seven Cultures of Capitalism*. Doubleday, New York 1993.

² Viz tab. 2-1, *Productivity in the United States, Japan, and Germany*. In: Lipset, S. M.: *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*. W. W. Norton & Co., New York 1996, s. 56. Lipset zde cituje z Sylvia Nasar: *Cars and VCR's Aren't Necessarily the First Domino*. *The New York Times*, 3. 5. 1992, s. E6. Wolfova studie pracovala s údaji z roku 1988.

³ Viz Reich, R. B.: *Dílo národů*. Prostor, Praha 1995. Autor zde podrobně zkoumá důsledky globalizace na ekonomiky vyspělých států.

⁴ Takto překládám americký termín „affirmative action“. Dnes často používaný termín „pozitivní diskriminace“ považuji za zcela nevhodný a nevístižný. Podotýkám, že obdobný program ve Velké Británii dostal název „positive action“.

⁵ *Brown v. Board of Education of Topeka, Kansas*.